

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365 (print)

ISSN: 3006-1377 (online)

№ 1 (104)

Астана
2024

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

СЫДЫҚОВ Айбек Жексеналыұлы	– PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылық	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

**Aibek
Sydykov**

– Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)

**Akmaral
Ibrayeva**

– Deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)

**Zhaken
Taimagambetov**

– Academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)

**Zainolla
Samashev**

– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)

**Zhanat
Aimukhambet**

– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)

Ulan Umitkaliev

– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)

Victor Merts

– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)

Maxat Zhabagin

– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)

Ulan Bigozhin

– PhD (Kazakhstan)

Zhaxylyk Sabitov

– PhD (Kazakhstan)

Paula Dupuy

– PhD (Kazakhstan)

Kara Abdulvahap

– Doctor, professor (Turkey)

Uli Shamiloglu

– PhD, professor (USA)

Gulnara Aitpaeva

– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)

Radivojevic Miljana

– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожаметович	– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашевич	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМУХАМБЕТ Жанат Аскербековна	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
УМИТКАЛИЕВ Улан Умиткалиевич	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАГИН Максат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИГОЖИН Улан Зейноллаулы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
КАРА Абдуакап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Археология / Archaeology / Археология

Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Бочарова Е.Н., Павленок Г.Д., Курбанов Р.Н., Дуванбеков Р.С.
Шығыс Қазақстандағы мезолиттік Қарасай тұрағы

Taimagambetov Zh.K., Anoin A.A., Bocharova E.N., Pavlenok G.D., Kurbanov R.N., Duvanbekov R.S.
About the Karasai mesolithic site in East Kazakhstan

Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Бочарова Е.Н., Павленок Г.Д., Курбанов Р.Н., Дуванбеков Р.С.
О мезолитической стоянке Карасай в Восточном Казахстане.....7

Артықбаев Ж.О., Макеев М.С., Құттыбай М.М. Ежелгі Ботай тұрғын үйі қазақ шошаласы: түрлері, қызметі, генезисі және қазіргі жағдайы

Artykbayev Zh.O., Makeev M.S., Kutybay M.M. Ancient Botai dwelling is Kazakh shoshala: types, function, genesis and current state

Артықбаев Ж.О., Макеев М.С., Құттыбай М.М. Жилище древних ботайцев - казахская шошала: виды, деятельность, генезис и современное состояние.....17

Атдаев С.Д., Маммедова Б.Ж. Түркмендердің динг мұнаралары (ХІХ ғасыр материалдары негізінде)

Atdaev S. J., Mammedova B. J. Towers-dings of the Turkmen (based on materials of the 19th century)

Атдаев С.Дж., Маммедова Б.Дж. Башни-динги у туркмен (по материалам ХІХ в.).....33

Кошман Т.В., Егінбай Ә.Е. ХХ ғасырдың 20-жылдарындағы Ақмола музейінің палеонтологиялық жинағын құру тәжірибесі

Koshman T.V., Yeginbay A.E. Experience of creation of the paleontological collection of the Akmola museum in the 20s of the XX century

Кошман Т.В., Егінбай А.Е. Опыт создания палеонтологической коллекции Ақмолинского музея в 20-е гг. ХХ в.....46

Құрманиязов Ы.С., Шарапова Қ.Ә., Альсейтова С.Ж. Арал маңы Қарақұмындағы жаңа зерттеулер

Kurmaniyazov Y.S., Sharapova K.A., Alseitova S.Zh. New studies of the Aral sea Karakum

Құрманиязов Ы.С., Шарапова Қ.Ә., Альсейтова С.Ж. Новые исследования приаральских Каракумов.....58

Султанова А.К. Түркілердің заманауи өнеріндегі материалдық және рухани мәдениеті (Қазақстан Ұлттық музейінің бейнелеу өнері экспозициясы негізінде)

Sultanova A.K. Material and spiritual culture of Turks in the modern art (based on art exposition in National museum of Kazakhstan)

Султанова А.К. Материальная и духовная культура тюрок в современном искусстве (на основе экспозиции изобразительного искусства Национального музея Казахстана).....74

Шораев Б.К., Оспанова А.К. Ұлы Жібек жолы бойындағы Қазақстандағы ортағасырлық қалалардың сауда саттықтағы рөлі

Shorayev B.K., Ospanova A.K. The role of medieval cities in Kazakhstan in the Great Silk Road

Шораев Б.К., Оспанова А.К. Роль средневековых городов Казахстана в торговле на Великом Шелковом пути.....90

Молдахмет А.А. Сырдария өзенінің төменгі ағысы бойындағы Алтын орда дәуіріндегі қалалардың зерттелу тарихы

Moldakhmet A.A. The history of the study of the cities of the Golden Horde era in the lower reaches of the Syr Darya

Молдахмет А.А. История изучения городов эпохи Золотой Орды в низовьях Сырдарьи.....105

Философия / Philosophy / Философия

Кузембаева С.Е. Ою-өрнек өнерінің философиялық танымы

Kuzembayeva S.E. Philosophical knowledge of ornamental art

Кузембаева С.Е. Философское познание орнаментального искусства.....118

Бақдәулет Ж.Ж., Кузембаева С.Е. Кілемдегі ою-өрнектердің философиялық белгілері мен идеялық мәні

Bakdaulet Zh.Zh., Kuzembayeva S.E. Philosophical knowledge of ornamental art

Бақдаулет Ж.Ж., Кузембаева С.Е. Философские знаки и идейное значение ковровых узоров.....129

Қазақстан музейлері / Museums of Kazakhstan/ Музеи Казахстана

Алманқұлова Ж.А. Отандық тарихымыздың құнды жәдігерлері сақталған – Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі

Almankulova Zh.A. Zhambyl regional museum of local lore is a place of priceless exhibits of national history

Алманқұлова Ж.А. Жамбылский областной историко-краеведческий музей – хранилище ценных памятников нашей национальной истории.....139

FTAMP 03.41.91

Артықбаев Ж.О.¹, *Макеев М.С.², Құттыбай М. М.²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

²«Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы
Саумалкөл, Қазақстан

*e-mail: mara_25_90@mail.ru

ЕЖЕЛГІ БОТАЙ ТҰРҒЫН ҮЙІ ҚАЗАҚ ШОШАЛАСЫ: ТҮРЛЕРІ, ҚЫЗМЕТІ, ГЕНЕЗИСІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Мақалада Ботай мәдениетіне қатысты 1980 жылдан бастап зерттеліп келе жатқан Ботай тұрғын үйі мен қазіргі кезде қазақ даласында сақталып қалған қазақ шошаласына салыстырмалы тұрғыда зерттеу жасалынған. Қазақ шошаласы мен Ботайлық тұрғын үй ұқсас болып келеді. Ботай мәдениетінде пайда болған Ботай тұрғын үйі қазақ киіз үйінің прототипі болуына негізгі бір дәлелі - қазақ шошаласы. Зерттеу барысында шошала Еуразия алқабындағы тұрғын үйдің, соның ішінде киіз үйдің генезисінде айрықша қызмет атқарғандығы және қазақ шошаласы ғасырлар бойы сақталып келген ежелгі Ботай тұрғын үйлері деп айтуға ғылыми негіз бар екендігі анықталды. Ботайлықтардың тұрғын үйлері 1980 жылы Ботай қонысы ашылғаннан бастап көптеген ғалымдардың негізгі зерттеу объектісіне айналған болатын. Ботай мәдениеті өзінің алты қанатты тұрғын үйлерімен әйгілі. Ботай тұрғын үйінің түпнұсқасы бүгінгі күнге дейін сақталмағандықтан Ботай тұрғын үйінің эксперимент түрлері өте көп. Мақалада бірнеше мыңжылдықтардың арасын жалғаған тарихы бар Ботай мәдениеті мен Ботай тұрғын үйлері туралы, шошала сөзінің шығу этимологиясы және Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үй кешені туралы кең көлемде ақпарат ұсынылған.

Кілт сөздер: Ботай, археология, тұрғын үй, энеолит, шошала

Дәйексөз үшін: Артықбаев Ж. О., Макеев М. С., Құттыбай М. М. Ежелгі Ботай тұрғын үйі қазақ шошаласы: түрлері, қызметі, генезисі және қазіргі жағдайы // Мәдени мұра. 2024. №1 (104). 17-32 б. (қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.02>

Кіріспе

Біздің ата-бабаларымыздың заманында күнделікті қолданыста болған қазақи этнографиялық дүниелер қазіргі таңда қолданыстан шығып, жойылу үсінде. Бірнеше мың жыл Еуразияның орталық алқабын мекендеген, қоғам дамуына тікелей әсер етіп отырған қазақ өркенитенің негізгі құндылықтарын сақтау, оны насихаттау бүгінде өзекті тақырыптардың бірі. Заманның соңынан ілескен жақсы, бірақ осы орасан жылдамдыққа ілесеміз деп біз өзіміздің мыңдаған жылдар бойы тіршілігімізге жаратып келген материалдық және рухани құндылықтарымызды керексіз ету, жадыдан шығару ұлт үшін үлкен қауіп десек болады. Осындай мәдени мұрамыздың бірі, бірнеше мың жылдардың арасын жалғаған тарихы бар Ботай мәдениеті мен Ботай тұрғын үйлерін ғылыми негізде зерттеу өз маңыздылығын арттырып отыр.

Ботай мәдениеті Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданында орналасқан энеолит дәуіріне жататын және дүние жүзіне жылқыны алғаш қолға үйреткен, сүтінен қымыз жасаған ежелгі, әрі әлемге әйгілі қоныстардың бірі. Сондай-ақ, Ботай мәдениеті өзінің алты қанатты тұрғын үйлерімен әйгілі. 1980 жылы Ботай қонысы ашылғаннан бастап көптеген ғалымдардың зерттеу объектісіне айналып келеді. Ботай тұрғын үйінің түп нұсқасы бүгінгі күнге дейін сақталмағандықтан эксперимент түрлері өте көп кездеседі. Әр жылда ғалымдар өз тұжырымдарын еңгізіп, Ботай тұрғын үйі алты, сегіз, он екі қанаты болды, бірақ барлық эксперимент түрінде салынған тұрғын үйлер жел, қарға қолайсыз ауа райына төзімсіз болды. Қазіргі кезде қазақ даласында кездесетін алты

қырлы шошала әуел баста біздің арғы замандағы ата-бабаларымызға баспана болған, бергі замандағы ата-аналарымыз үшін шаруашылық тұрмысында кеңінен толданылған баспана түрі болып табылады. Ботай тұрғын үйі негізіндегі қазақ шошаласының түрлері мен генезисін және қазіргі жағдайын ғылыми негізде зерттеу қазақ этнографиясы үшін өзекті зерттеудің бірі.

Материалдар мен әдістер

Тарихи-библиографиялық және құжаттар мен материалдарды сараптау арқылы ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Тақырыпқа қатысты құжаттар мен тың материалдарды анықтау мақсатында осы аймаққа тән тұрғын үй орындары мен зерттеуге алынған аймақтағы археологиялық мұра объектілерінің орналасуының жалпы көрінісіне мұрағаттық, библиографиялық материалдар негізінде талдау жасалынды.

Шошала туралы мәліметтер мен зерттеулер жоққа тән. Зерттеу барысында қазақ этнографиясы саласындағы еңбектерді ақтарып бір ғана кітаптан құнды мәліметтерді кездестірдік. Бұл ұлт мәдениетінің жанашыры болған атақты мемлекет қайраткері Ө. Жәнібековтың «Жолайрықта» кітабы. Зерттеуші шошалаға сипаттама бере келе, оның қазақ жерінің әр өңірінде әр түрлі құрылыс материалынан «шымнан, қамыстан, қамкесектен, қыштан, тақтатастан» тұрғызылған, тек Ақмола, Атбасар, Құсмұрын, Жетікөл сияқты бұрын орманды-далалы болып келген аудандарда бес қабырғалы етіліп қиыстырылып жасалатынын, ағаш шаңырағы түндікпен, кіріп-шығатын ойығы-киіз есікпен жабылатын

- деп, баяндайды. Ө. Жәнібековтың пікірінше шошала «қазаққа тән тұрақты мекенжайдың ең көне нұсқасы» (Жәнібеков, 1995: 40). Бізде өз зерттеуімізде шошала қазақ жеріндегі адамзат баласы мекен еткен ең көне баспана деген пікірге келісеміз.

Шошалаға қатысты көлемді зерттеу жұмысының бірі Шығыс Қазақстан облысы Сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафттық музей-қорығының қазақ этнографиясы бөлімінің меңгерушісі М.С. Қабдоллаевтың «Шығыста сақталған қазақ баспанасының бір түрі- тошала» атты мақаласы (Қабдоллаев, 2019: 42-45) М.С. Қабдоллаев зерттеуінде Шығыс Қазақстан аумағында шошаланы «тошала» деп атайтұғынын ескерте келе 2018 жылы ШҚО Күршім ауданында этнографиялық экспедиция кезінде көрген екі түрлі шошаланы сипаттайды. Оның біріншісі «шарбақ шошала» (шарбақ үй) қабырғасы шыбықпен тоқылған сегіз тірек ағаштан жасалған. Бұл бөренелер қабырғаны да, төбесін де ұстап тұрады. Есігі ағаш, пеш кіре берісте орналасқан. Төбенің оң жағында түтін шығатын дөңгелек тесік бар. Шошаланың іші-сырты сары балшықпен сыланған, ішкі қабырғалары ақталған. Екінші шошаланың қабырғасы саманнан қаланып салынған. Төбесі ағаштардан кесіп қиюластыру арқылы конус пішінімен жасалған. Оның бетін қамыспен жауып, үстінен қыста жылы болу үшін сары балшықпен сыланған. Қабырғалары іші-сыртынан сыланған, ішкі қабырғалары өмір сүруге қолайлы болу үшін ақталған. Төбесінде жарық түсуге төртбұрыш пішінді түндік жасалған. Кіреберісте сол жақта тіктартпа (тіккөмей) пеш бар. Бұл шошалар Қазақстан жерінде 1950 жылдары салынып бүгінгі күнге дейін

жеткен.

Қазақстан өз алдына тәуелсіздік алып, дербес мемлекет болған уақыт аралығында археология ғылымы өз алдына жаңа қарқынмен жылжы бастады. Соның ішінде Ботай мәдениетін зерттеуде отандық ғалымдардан өзге, шетелдік зерттеушілерде белсене атсалыса зерттеп келеді. Ботайлықтардың тұрғын үйлері қазіргі кезге дейін сақталып келген Қазақ шошаласына тікелей байланысы бар екені анық.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей қорығы 2018 жылы құрылғаннан бастап Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 21 наурыздағы № 279 қаулысымен «Ботай қонысы» археологиялық ескерткіші мемлекеттік қорғауға алынды.

Музейдің негізгі қызметі – тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғау және сақтау мақсатында ғылыми-зерттеу, мәдени-білім және туристік қызметтерді ұйымдастыру ғана емес, Қазақстанның тарихи және рухани ескерткіштерін зерттеп, сақтау болып табылады.

Ботай қонысындағы соңғы зерттеулердің арқасында 6000 жылдан астам уақыт бұрын Қазақстанның ежелгі тұрғындарында болған әлеуметтік-экономикалық және дүниетанымдық контексттердің жоғары деңгейі туралы айтуға мүмкіндік беретін маңызды нәтижелер алынды. В. Ф. Зайберттің пікірінше, бұл адамдар-алғашқы жылқышылар, олар экожүйені тиімді пайдалану дағдысын меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар күрделі архитектуралық құрылыстарды салуға да бел буды. Оның дәлелі ретінде Ботайдың

ежелгі архитектуралық мәдениетін негізге ала отырып, ғалымдармен бірлесе отырып жасалған ботайлықтардың тұрғын-үйлерінің эксперименталды макетін тілге тиек етуге болады. Мамандар тек сыртқы келбетін ғана емес, сонымен қатар тұрғын үй интерьерінің элементтерін де қалпына келтірді. Бұл тұрғын үй, сондай-ақ ботайлықтардың басқа да шаруашылық және діни ғимараттарының макеттері мемлекеттік бағдарламалардың басқа ғылыми нәтижелерімен бірге еліміздің ежелгі тарихының аса маңызды беттерін баяндайтын ашық аспан астындағы тағы бір бірегей Қазақстандық брендке айналатыны сөзсіз (Зайберт, 1985: 3-17).

Шошала қазақ ұлан-ғайыр даласында түгел тараған баспанының түрі, оның кейбір түрлері Қазақстанға көршілес аймақтарда да кездеседі, бірақ әр жерде құрылыс материалдарына байланысты шошаланың аймақтық ерекшеліктері көп. Мысалы, шошаланың қабырғалары, төбе жағы әр түрлі құрылыстарымен ерекшелінеді, солтүстік өңірде ағаштан бұрап (сруб түрінде, жергілікті қазақтар «ағаштан қиып» деп те айтады) алты, не сегіз қырлы болып жасалады. Қазақ жерінің оңтүстік және оңтүстік шығыс өңірлерінде талдан тоқылған шошала жиі қолданылған. Ол үшін биік сырықтар тік етіліп қойылады да, олардың арасы талмен тоқылып бекітіледі. Қазақстанның орталық бөлігінде ағаштын аздығынан шошаланың қабырғалары көбінесе тастан қаланады да жоғарғы жағы шошақ түрінде ағашпен жабылады. Қазақ жерінің оңтүстігінде кей жағдайда шошала қам кесектен салынады немесе шошала аралас құрылыс материалдарынан жасалады, мысалы негізгі ірге тастан, саман кірпіштен қаланса, жоғарғы жағы ағаштан т.б.

Шошаланың барлық түріне ортақ бір ерекшелігі қабырғаларының іші-сырты балшықпен сыланып, жоғарғы жағының шыммен жабылуы. Бұл шошала ішінде қоңыр салқынды тұрақты ұстап тұруға мүмкіндік береді. Қазақ шошаласына ортақ тағы бір ереже – құрылыс қабырғаларында терезе болмайды, оның орнына жоғарғы жағында түндік, яғни төбеде арнайы тесік жасалады. Сонымен бірге тағы бір ерекшелік – солтүстік ағашты аймақта шошала үй ауласында жеке орнатылса, орталық және оңтүстік өңірде негізгі тұрғын үйге жалғасып орналастырылған. Бүгінгі күні шошала барлық аймақтарда жазғы ас үй немесе азық-түлік, шаруашылыққа керек заттарды сақтайтын орын ретінде, жалпы шаруашалық құрылыс есебінде қызмет атқарады.

Қазақстан жеріндегі шошала түрлерін салыстыра келе біз оның ең тарихи және классикалық түрі Ботай мәдениетіне ұқсас және Ботай мәдениетіне жақын Көкшетау аймағында, яғни Солтүстік Қазақстан мен Ақмола облыстары жерінде кездесетін орташа бөренелерден алты қырлы етіп жасалатын түрі деп есептейміз. (Сурет 1).

Шошала құрылыс материалдарының әр түрлі болуына қарамастан архитектурасы жағынан бір - біріне ұқсас. Оның негізгі ерекшелігі іргетасының шеңбер түрінде болуы, аса биік емес (шамамен 150-160 см) және шошақ формадағы жоғарғы жағы (170-200 см) құрайды. Қазіргі таңда алты қырлыдан төрт бұрышқа ауысқандары көп. Шошаланың күмбез жағы негізгі іргеден биік болатыны өте қарапайым түсіндіріледі, оның ортасына жер ошақ қазылады да, одан шыққан түтін жоғарыдағы шағын шаңырақ арқылы шығады. Егер күмбез жағы қысқа болса

шошаланың іші түтіндеп кетеді. Сол себепті мәселен сіз шошаланың ішінде ет ыстайтын болсаңыз шаңырақты жауып қоясыз.

Шошаланы негізгі іргесін ішінен-сыртынан балшықпен қалың қылып сылап, ал іш жағын ақ балшықпен ақтап қояды, жоғарғы жағы әдетте 10 – 15 жіңішкелеу ағаштан жасалып, оның үстінен жұқа талмен шабақтап, оның үстінен шыммен жабылады. Шошаланың жоғарғы жағын кей жерлерде, әсіресе оңтүстік жақта ескі киізбен немесе қамыспен жауып, лаймен сылайды. Шошаланың жоғарғы жағы киіз үйге ұқсайды, бірақ конус тәрізді шатыр десек болады.

Орталық Қазақстан жерінде шошаланың төбесін мықты көтеріп ұстап тұру үшін жіңішке дөңбектен төрт бұрышына тіреу қоятын тәжірибе бар, оның төменгі жағы жерге көміліп орнатылады. Бұл шошаланың төбе жағы ауыр шыммен жабылатыны себепті болса керек. Мұндай құрылғы болмаған жағдайда бірнеше жерден бұтақтары бар дөңбек ағаштар орнатылуы да мүмкін. Бұл бұтақты ағаштардың екінші қызметі оларға әр түрлі заттарды, мысалы етті іліп қоюға болады, оны адалбақан деп атайды. Көптеген шошалалардың жоғарғы жағына етті, қарынды, басқа заттарды іліп қоятын бірнеше жіңішке сырғауылдар көлденеңінен бекітіледі.

Ботай қонысында қазіргі таңда 1980-2023 жылдар аралығында 200-ге жуық үйлердің орындары ашылып, барлығы 15 мың кв.м. мәдени қабат ашылды. Қоныстың аумағында бірнеше баспаналардың шұңқырлары зерттеліп баспаналар жартылай жерге отырғызылған, формалары көпбұрышты үйлердің тереңдігі 0,6-0,8 м. аумағы 25-120 кв.м. болып отыр.

Археологиялық материалдар бойынша ботайлықтардың үй салудағы дәстүрлері жайлы тың зерттеліп, алғашқы рет өткен ғасырдың аяғында үй ғылыми эксперименталды үйлер салына бастап төзімділігіне қатысты ғылыми еңбектерде жазылды.

Бұл жұмыстары сол кезде ашылған Ботай мәдениетінің құрылыс салу өнері, архитектурасы байланысты алғашқы тұжырымдар жасалынып қолдағы бар шикізатты пайдалана отырып алғашқы тәжірбилер жасалынып, өкінішке орай екі жыл ғана тұрған.

Шошала атауы ұлан ғайыр қазақ даласында түгел және Оңтүстік Сібір сияқты көршілес аймақтарда да қолданыста болғаны жоғарыда айтылды. Қазақстанның шығыс аймақтарында Қытай және Моңғол қазақтары арасында шошаланы «тошала» деп атайды, бұл "ш" мен "т" дыбыстарының өзара ауысу заңдылығына байланысты пайда болған құбылыс.

Кеңес үкіметі кезінде жаппай колхоздар мен кеншарлар құру аясында тастан кірпіштен көптеген қазақ ауылдарына үйлер салынды сол кезден қазақ шошаласы өзінің өмірін тоқтатуға мәжбір болды, өйткені қазақ шошаласы өмір сүруге өте тар болды. Осы кезден бастап қазақ шошаласы тек қана қазақтарға шаруашылық үй ретінде ғана керек болды.

Қазақстанның көбінесе негізгі орталық, солтүстік, шығыс, оңтүстік-шығыс аймақтарында шошала сөзі ас-су сақтайтын, ас пісіретін, құрт қайнататын арнайы құрылыс немесе ортасында жер-ошағы бар ас үй, шаруашылық үй ретінде қолданылады. Қазақстанның батыс өңірлерінде (Жайық бойы, Сырдың төменгі жағы, Ақтөбе, Ырғыз т.б.) және оған жапсарлас Түркімен, Орынбор жағында шошала деп малға,

әсіресе сиырға жәйсіз жәндікті айтады (овод, gadfli). Қазақстанның өзге өңірлерінде бұл ұшатын сона сияқты жәндікті сәйгел деп атайды. Батыс аймақтарда бұл сөз неге жәндікке қатысты айтылатындығын анықтау өте қиын. Бұл мәселе тым ерте кезеңдердегі тарихты, мысалы алғашқы сиыршы тайпалар мен жылқышылар арасындағы қарым-қатынасты да нұсқауы мүмкін. Ұлы дала тұрғындары алғашқы бетте сиырды қолға үйреткені, кейін соның тәжірибесін пайдаланып жылқыны бағындырғаны анық (Артықбаев, 2017).

Біздің ойымызша объективті анализ жасау үшін шошала сөзін екіге бөліп қарау керек. Оның бірінші бөлігі – шош - үшкір, сүйір, конус сипатындағы дүниеге, затқа, оқыс мінезге қатысты қолданылады. Мысалы шошақ, немесе шошаю, бұдан әрі шошалаң, шошақай, шоштию т.б. Бұл мысалдарды әрі қарай өрбітсек - шошаң-шошаң, шошу, шошымалы т.б. Соныменен біздің тіршілігімізде кездесетін көп нәрсенің бәрі «шош» түбірінен шығады десек қателеспейміз.

Енді шошала сөзінің екінші бөлігіне келейік, бұл жерде мәселе оңай шешіледі. «Ала» сөзінің түпкі мағынасы алаша сөзімен, яғни жылқымен байланысты. Бұл тақырыпқа қатысты біздің «алаша» сөзінің этимологиясына қатысты еңбектерімізді қараңыз (Артықбаев, 2017: 265-295).

Соныменен осы талдауды тиянақтасақ «шошала» сөзінің алғашқы мағынасы түсінікті, ол жылқы шаруашылығымен айналысқан қазақ халқының негізгі тұрғын үйі.

Жоғарыдағы этимологиялық талдау шошаланың өте көне ұғым екенін дәлелдейді деген пікірдеміз, яғни шошала алғашқы жылқышылық заманнан - энеолит дәуірінен, біздің

жыл санауымызға дейінгі IV-III мыңжылдықтардан қалған асыл мұра.

Ашылғалы бері қырық жыл уақыт өткен ескерткішке В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен жүргізілген зерттеу жұмыстарының қорытындысы бойынша Ботай қонысынан алынған материалдарды жан-жақты зерттей келе тас дәуірінің соңғы кезеңінде Қазақстан мен Орал-Ертіс өзен аралығында ежелгі Ботай мәдениетінің тұрғындары бүкіл әлем тарихында ең алғаш жаяу адам атқа көшкенін анықтады. Сонымен қатар дала тұрғындары жылқының сүті – бірегей қымыздың дәмін алғаш татқанын батыстың жетекші ғылыми орталықтарындағы зертханаларда дәлелденді (Зайберт, 1993: 10-20; Зайберт, 2011: 24–25).

Ботай қонысында жүздеген тұрғын үйлер мен 200 мыңнан астам артефактілерді зерттеу арқылы ботайлықтардың шаруашылық, құрылыс қызметі туралы түсінік алуға, қоғамдық ұйымдардың негізгі нысандарын, отбасылық қатынастарды, киелі саланың кейбір мәселелерін анықтауға мүмкіндік беруде.

Ботай мәдениетін ұстанғандар адамзат тарихындағы алғаш жылқыны қолға үйреткендігі айтылды. Б.з.д IV мыңжылдықта олар қазіргі қазақ халқының далалық өркениеті мен мәдени генезіне тікелей әсер етті. Сонымен бірге, сол кездегі қоғамдағы көпсалалы экономиканың негізгі шаруашылық күші жылқы өсіру болды.

Еуразияның тарихында ботайлықтар алғаш рет жылдық күнтізбелік циклды әзірледі: олар ұзаққа созылған қыс кезеңінде үлкен стационарлық қоныстарда (Ботай, Красный Яр, Васильковка, Роцинское және т.б.) көктем басталысымен өмір сүрген халықтың бір бөлігі жылқымен

бірге Қазақстанның оңтүстік-батыс аймағына кетті, ал күзде стационарлық базалық қоныстарға оралып отырған. Осылайша, Орал-Ертіс өзен аралығындағы ботайлық тұрғындар үлкен далалық кеңістік пен тарихи-мәдени тұтастықты қалыптастырған. Ботай мәдениеті мың жылға жуық өмір сүрді. Осы уақыт аралығында бұл мәдениетті ұстанушылар Евразияның далалық алқабын ғана емес, одан ары территорияларға тарады. Бұл туралы халықаралық Ботай кешенді археологиялық және генетикалық экспедициясының зерттеулерінде дәлелденген (Зайберт, 2017: 59-66).

Ботай мәдениетінің ғаламдық өркениеттік маңызы ең алдымен бүкіл әлемге өркениеттің бірінші сатысын – ат-көлік коммуникациясын сыйлағанын сенімділікпен айта аламыз.

Бұл сәйкестік қола дәуірі үйлері мен қазақ шошаларында бірдей кездесетін құрылыс материалдарынан, ішкі архитектурасынан, тіреулерден де аңғарылады (Оразбаев, 1970: 67-83). «Мир кочевников центра Азии» атты тамаша монографияның авторы С.И. Вайнштейн шошала типтес үйлердің сақ (скиф, скуз, ишгуз) заманында да көп қолданылғанын жазады: «Срубные сооружения были, несомненно, известны древним жителям Саяно-Алтая в скифское время, о чем позволяют судить погребальные камеры в курганах Тувы (Саглы, Кокэль, Аржан) и Алтая (Пазырык, Башадар). Этнографтардың пікірінше Сібірдегі Бояр жазбаларындағы (Боярская писаница) ғұн қонысы ағаштан қиып салынған үйлерден тұрады. Сақтар мен Ғұндар пайдаланған киіз үйге ұқсас, ағаштан қиып (бұрап) жасалған, мүмкін талдан өрілген жарты сфералық шалаш шошаланы көзге

елестетеді. С.И. Вайнштейн «Дарбазная конструкция кровли срубных жилищ, известная хакасам, бурятам, якутам, тувинцам, также достаточно древняя. Срубные многогранные юртообразные сооружения были известны, вероятно, и средневековым кочевникам Средней Азии, Казахстана, Южной Сибири» дейді.

Ғалымдардың пікірінше ағаштан қиып салған үйлерді Шығыс Еуропаға алып барған дала көшпелілері: «Вполне вероятно, что и выявляемые археологически следы круглоплановых жилищ с углубленными в землю жердями и стенами, обмазанными глиной, встречающиеся в лесостепях Восточной Европы во второй половине I тысячелетия н.э., принадлежали перешедшим к полуседлости или оседлости кочевникам этих регионов, знакомых ранее с юртой» (Вайнштейн, 1991: 47-57).

Біз жоғарыда шошаланың кейбір түрлері Батыс Сібір алқабындағы түркі тілдес халықтарда қолданыста болғанын жаздық. Сонымен бірге шошала типтес тұрғын үйлер саха-якут елінің дәстүрлі материалдық мәдениетінде ерекше орын алған. Саха тұрғын үйі бойынша этнограф маман Н.К. Данилова «многоугольные постройки весьма часто упоминаются в якутском фольклоре»-деп, жазады.

Н.К. Данилова саханың ағаштан қиып салған көп қырлы үйлері «алта (ағыс) кырылаах дьие» аталатынын баяндайды «Старинные многоугольные срубы имели вид многогранной пирамиды, у которой срубные стены переходили в уплощенную крышу. В XIX веке и ранее встречались срубы, стены которых, начиная примерно с седьмого венца, соединялись, приобретали наклон и незаметно переходили в крышу, форма

которой была близка к полусферической. В центре жилища находился открытый очаг» (Данилова, 2020, 315 ол көп қырлы пирамида пішінді - деп сипаттайды.

Саха ғалымының суреттеп отырғаны қазақ шошаласына өте ұқсас құрылыс екенін бірден байқауға болады «дые» саха тілінен аударғанда тұрғын үй деген

мағына береді, яғни саханың «алта (ағыс) кырылаах дыиесі» ең әуелі көне тұрғын үй. Бұл тұрғын үйдің ортасында ошақ болған. Бұл біз үшін маңызды деректер, себебі қазақ шошаласы да әуел баста ортасында ашық ошағы бар тұрғын үй болғаны сөзсіз (Сурет 2).

Сур. 1. Қазақ шошаласы. 2022 жыл.

Fig. 1. Kazakh shoshala. 2022.

Сур. 2. Саха елінің шошаласы. 2022 жыл.

Fig. 2. Sakha shoshala. 2022.

XIX ғасыр ортасынан бастап саха көпқырлы үйлері өзгере бастады. Ең алдымен пирамида сияқты шошақ төбенің орнын топырақпен жабылған жайпақ төбе ауыстырды. Ошақтың орнына пеш салынды. Біртіндеп алта(ағыс) кырылаах дыиенің орнын тік төрт бұрышты қарапайым құрылыс басты: «По мере выхода из употребления урасы (ураса - бұл қайың қабығымен жабылатын саханың жазғы шошақ үйі, киіз үйдің Сібірлік варианты-Ж. Артықбаев) и многоугольного жилища четырехугольный сруб (ампаар дые) получил повсеместное распространение в качестве летнего жилища». Бұл пікірлерді саха тұрғын үйі туралы жазған белгілі ғалымдар Ф.М. Зыков, О.В. Ионова зерттеулері де қуаттайды. «Ампаар» қойма, шаруашылық құрылысы мағынасында саха тіліне орыстан келді, бірақ негізі түркі – татар сөзі. Е.Н. Шипова «Словарь тюркизмов в русском языке» кітабында «амбар, анбар - строение для хранения зерна, припасов, вещей или товаров» (Шипова, 1976: 33)

Шошала жалпы Еуразия алқабындағы тұрғын үйдің, соның ішінде киіз үйдің генезисінде айрықша қызмет атқарды деп есептейміз. Оның тарихы энеолит дәуірінде Солтүстік Қазақстан, Ақмола облыстарының орманды-далалы алқабын, яғни барабты мекендеген қауымдардан басталып, XX ғасырдың 80-ші жылдарына дейін жалғасып жатыр. Өзінің тарихи эволюциясында шошала бірнеше кезеңді бастан кешкені, Еуразия далалық алқабында әр түрлі вариацияда сақталғаны жоғарыдағы мысалдардан анық көрінеді. Біз дәл осы орманды-далалы алқап қазақ шошаласының негізгі отаны деп есептейміз. Екіншіден, ағаштан қиып салған алты (сегіз) қырлы

шошала Еуразия халықтарының киіз үй пішіндес тұрғын үйлерінің негізі болып табылады. Үшіншіден, егер біз шошаланың әр түрлі нұсқаларын салыстыра отырып, оның орманды-далалық алқапта кездесетін ағаштан қиып салған түрі классикалық нұсқасы болып табылатынын байқаймыз.

2019 жылы Ботай қонысында Ботай тұрғын үйінің ғылыми-эксперименталды кешені бой көтерген болатын. Бұл тұрғын үйі кешені көп жылғы ізденістер мен қажырлы еңбектің арқасында заманауи техникаларды пайдалана отырып ауа - райына төзімді қылып Ботай қонысынан және табиғи қорғалатын қорықтан тысқары жерден тұрғызылды. Құрылыс барысында көп жылғы ізденістер барысында Ботай үйлерінің стратиграфиясы құрылыс қабаттары да ескерілді. Бұл құрылыс жүргізмес бұрын қоныста бұрын тұрғызылған эксперименталды кешендерінің тәжірбиесі ескеріліп көп жылғы ізденістер арқасында жаңа заманғы құрылыс материалдары пайдаланып тұрғызылды (Зайберт, Кисленко, Иванов, 1983: 141-143; Зайберт, 2018: 29-35).

Құрылыс жұмыстары барысында диаметрі 10 м, тереңдігі 1 см болатын шұңқыр қазылып, кіретін есігі шығысқа қарай қаратылған. Ботай үйін салу 3-5 жыл бұрын орылып алынған ағаш бөренелер пайдаланылды. Бұл бөренелер арнайы кептіріліп, сырты қабыршықтарынан тазартылған. Үй қабырғаларын жаңа заманғы құрылыс материалдары цементтік блоктар, қалыңдығы 30 см болатын тастар жатқызылды. Таңдалып алынған Ботай үйінің жоспары сегіз бұрышты болып келген, жертетөлелік қабырғалары ұзындығы 80 см, кәдімгі жерден биіктігі 70 см. Бұл құрылыс жұмыстары

Сур. 3. Ботай тұрғын үйін қайта құру. 2019 жыл.

Fig. 3. Reconstruction of Botai dwelling. 2019.

Орта Азия мен Кавказ далаларында кеңінен тараған «Дарбаза» әдісімен салынды, яғни үйдің орталық тұсына бөрене қойылмай үйдің бөренелер жатқызылып қойылып бүкіл ауырлық күш қабырғаларға қарай ауыстырылды. Құрылыс жұмыстары сәтті аяқталып Ботай үйі ескерткіштің жанында бой көтерді. Тұрғызылған үй жанына жылқы қамайтын қора соғылып туристерге ұсынылды (Зайберт, 2020: 292-316). (Сурет 3)

Қорытынды

2023 жылы «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы ғылыми қызметкерлері бірлесе отырып қоныс аумағынан 2000 жылдары қазба жұмыстары барысында ашылған нысанға қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді.

Құрылыс жұмыстары барысында диаметрі 10 м, тереңдігі 1 м болатын

шұңқыр қазылып, кіретін есігі шығысқа қарай қаратылған. Ботай үйін салу 3–5 жыл бұрын орылып шабылып алынған ағаш бөренелер пайдаланылды. Бұл бөренелер арнайы кептіріліп, сырты қабыршықтарынан тазартылған. Қабырғалары осы тазартылған ағаш бөренелерімен салынды қабырғасын бекіту үшін 30 см болатын тастар жатқызылды. Таңдалып алынған Ботай үйінің жоспары алты бұрышты болып келген, жертетөлелік қабырғалары ұзындығы 80 см, кәдімгі жерден биіктігі 4 м. Құрылыс жұмыстары сәтті аяқталып Ботай үйі ескерткіштің жанында бой көтерді.

2023 жылы тұрғызылған Ботай тұрғын үйінде көп жылғы қазба жұмыстарының нәтижесінде алынған археологиялық деректер барысында Ботай үйінің стратиграфиясы мен жоспарының жаңа деректері негізінде

Ботай тұрғын үйіндегі сыртқы және ішкі безендірулері мен ботай адамының өмір сүру кеңістігінің қауіпсіздігін құру болып табылады. Бұл сыртқы ортадағы жылу және гидрооқшаулау, жайлы ішкі безендіруді қалыптастыру және дәстүрлі дала безендіруіне келтіру жұмыстары жүргізілді:

-Ботай тұрғын үйіндегі қайта құру жұмыстарының бірінші кезеңі-ежелгі безендіруді құру үшін үйді дайындау және арнайы алынған жылқылардың терісі дайындалып, олар тұзды ерітіндімен және мыс сульфатымен алғашқы өңдеуден өтті.

-Саз балшықпен қамыс араласқан қабырғалары толықтай сыланып шықты.

-Үйдің сыртқы жағынан, гидрооқшаулау үшін үйдің түбінде шымқабаты төселді. Бұл төселген шымқабат үйдің негізін ылғалдан жаңбыр суы мен қардан қорғайды.

Шымқабат төсеу процесі екі кезеңде өтті. Бірінші төсеудің кезеңі тамыз айының басында жатқызылып төселсе. Екінші кезең қосымша шымтезек қабатын төсеп арнайы ағаш бөренелермен тығыздалды. Шымқабат 50 шаршы метр ауданға төселді.

2023 жылы Ботай эксперименталды үйінде жасалған жұмыстар қатарында үйдің ішкі келбетін безендіру, оның ішіндегі гидрооқшаулау, жылу оқшаулау жергілікті шикізат пайдалана отырып сол заманғы ботайлықтардың тұрмыс тіршілігі, дүниетанымы қалай болғандығын осы қайта қалпына келтіру барысында байқауға болады.

Ботай қонысындағы экспедициялық жұмыстардың бағыттары мен көлемдерін орындауға үйлесімді жоспарлау және ұйымдастыру нәтижесінде ауа-райының өте қиын жағдайларына (тұрақты жауын-шашын, жел, температураның төмендеуі)

қарамастан жобаның техникалық ерекшеліктерінде баяндалған мақсаттар мен міндеттер орындалды.

Осы жылғы далалық маусымында 2023 жылы бой көтерген Ботай үйіне күз, қыс, көктем мезгілдерінің жаңбыр және қар суынан қалай сақталғандығы Ботай қорық музейі тарапынан бақылау жұмыстары жүргізілетін болады.

Қазірге таңда Солтүстік Қазақстан облысы, Айыртау ауданы, Никольское ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,5 шақырым жерде орналасқан Ботай қонысы материалдық мәдениеті бай екендігін көрсетіп отыр. Қазба жұмыстарымен қатар, қайта қалпына келтіру жұмыстары тоқтаусыз жалғасса аймақ тарихының тағы белгісіз тұстары ашылып, туристерге ашық аспан астындағы музей ретінде пайдалануға болады.

Осылайша, соңғы жылдары қолға алынған Ботай қонысындағы жүргізілген қайта қалпына келтіру жұмыстары аталмыш ескерткіштердің сақталу мерзімін ұзартуға, сол арқылы тарихи бейнесін сақтап қалуға септігін тигізіп жатыр. Бұл бағыттағы жұмыстар жалғасын табады деген сенімдеміз. Жоғарыда аталған қалаларда қазба жұмыстары жүргізілсе, аймақтағы туризм саласының дамуына мүмкіндік береді.

Тарихы бірнеше мыңжылдықтарға жалғасқан солтүстік өңірдегі классикалық қазақ шошаласын сақтап қалудың ең төте жолы оны музейлендіру. Осы негізде 2022 жылдан бастап Ботай тұрғын үйін қазақ шошаласын сақтау және музейлендіру қолға алынды. Қазіргі таңда Солтүстік Қазақстан облысы, Айыртау ауданында Ботай қонысындағы тұрғын үйлердің үш түрі салынған болашақта тағы бірнеше тұрғын үй салу және осы Солтүстік Қазақстан облысы,

Дауқара ауылынан табылған қазақ шошаласын қалпына келтіру қолға алында. Қалпына келтірілген шошала Ботай қонысына орналастыру қажет. (Сурет 4-5)

Солтүстік Қазақстан, Ақмола облыстарының жергілікті облыстық мәдениет басқармалары, өлкетану музейлері бүгінгі күні өте сирек кездесетін, бізді сонау энеолит дәуірімен байланыстыратын шошаланы сақтауды

шұғыл түрде қолға алуы керек.

Сөз соңында шошалаға қатысты деректерді, суреттерді табуға жәрдем жасаған Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей қорығының директоры Шакшаков Куаныш Ғибадатұлына, шәкірттерім, мықты этнографтар Саят Ыбыраев пен Зубайда Сурагановаға алғыс білдіремін.

Сур. 4. Ботай қонысындағы Ботай тұрғын үйі.
Fig. 4. Botai dwelling on Botai settlement. 2022.

Сур. 5. Ботай тұрғын үйінің ішкі көрінісі. 2022 жыл.
Fig. 5. Interior of the Botai dwelling. 2022

Мақала Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің №BR10162994 «Ботай қонысындағы археологиялық ғылыми-эксперименттік зерттеулер және Ботай мәдениетін жеткізгіштердің қамтамасыз ету жүйелерін, өмір салтын және дүниетанымдық-киелі мәнмәтіндерін модельдеу» жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер

1. Артықбаев Ж.О., 2005. Кочевники Евразии в калейдоскопе веков и тысячелетий. Астана: Мажор. 300 с.
2. Вайнштейн С.И., 1991. Мир кочевников центра Азии. Москва: Наука. 296 с.
3. Данилова Н.К., 2020. Традиции и новации домостроительства //История Якутии: в 3 томах / Под общей редакцией А. Н. Алексеева. - Т. 1. Новосибирск: Наука. 535 с.
4. Жәнібеков Ө., 1995. Жолайрықта. Көкейкесті тақырыпқа сұхбат. Алматы. 115 б.
5. Зайберт В.Ф., 2011. Ботай у истоков степной цивилизации. Книга-альбом. Алматы: Балауса. 480 с.
6. Зайберт В.Ф., 2018. Сакральные контексты Ботайской культуры. Астана. 380 с.
7. Қабдоллаев М.С., 2019. Шығыста сақталған қазақ баспанасының бір түрі – тошала // Мәдени мұра, № 5, қыркүйек-қазан. 42-45 бб.
8. Құрманязов И.С., Абдималыков К.Г., Әлібай Б.Е., 2021. «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының Ботай қонысында 2021 жылы жүргізген ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижелері // Мәдени мұра журналы №3 (94). 12-23 бб.
9. Құрманязов Ы.С. Шакшаков К.Ғ., Тихонов Ю.Б., 2023. Ботай қонысындағы ашылған үйлер орындарын сақтау мүзейлендіру тәжірбиесі // Мәдениет Ғылым Қоғам ғылыми танымдық журналы. Астана. - 45-55 бб.
10. Оразбаев А.М., 1970. Поселение Чаглинка (Шагалы). Некоторые формы и типы жилищ // По следам древних культур Казахстана. Алма-Ата. с. 67-83.
11. Шипова Е.Н., 1976. Словарь тюркизмов в русском языке. Алма-Ата: Наука. 444 с.

References

1. Artykbaev Zh.O., 2005. Kochevniki Evrazii v kaleidoskope vekov i tysyacheletii [Nomads of Eurasia in a kaleidoscope of centuries and millennia]. Astana: Mazhor. 300 p. [in Russian]
2. Vainshtein S.I., 1991. Mir kochevnikov tsentra Azii [The world of the nomads of central Asia]. Moskva: Nauka. 296 p. [in Russian]
3. Danilova N.K., 2020. Traditsii i novatsii domostroitelstva [Traditions and innovations of house construction] //Istoriia Yakutii: v 3 tomakh / Pod obshchei redaktsiei A. N. Alekseeva. T. 1. Novosibirsk: Nauka. 535 p. [in Russian]
4. Zhanibekov O., 1995. Zholairykta. Kokeikesti takyrypka sukhbat [At the crossroads. Interview on a hot topic]. Almaty. 115 p. [in Kazakh]
5. Zaibert V.F., 2011. Botai u istokov stepnoi tsivilizatsii [Botai at the origins of the steppe civilization]. Almaty: Balausa. 480 p. [in Russian]
6. Zaibert V.F., 2018. Sakralnye konteksty Botaiskoi kultury [Sakralnye konteksty Botaiskoi kultury]. Astana. 380 p. [in Russian]
7. Kurmaniyazov I.S., Abdimalkov K.G., Alibai B.E., 2021. «Botai» memlekettik tarikhi-madeni muzei-korygynyn Botai konysynda 2021 zhyly zhurgizgen gylmy zertteu zhumystarynyn natizheler // Mädeni mura zhurnaly №3 (94). Pp. 12-23 [in Kazakh]
8. Kurmaniyazov Y.S. Shakshakov K.G., Tikhonov I.B., 2023. Botai konysyndagy ashylgan uiler oryndaryn saktau muzeilendiru tazhirbiesi // Mädeniet Gylym Kogam gylmy tanymdyk zhurnaly. Astana. Pp. 45-55 [in Kazakh]

9. Kabdollaev M.S., 2019. Shygysta saktalghan kazak baspanasynyn bir turi – toshala [A type of Kazakh shelter preserved in the East is a toshala] // Madeni mura, № 5, kyrkuiek-kazan. 42-45 bb. [in Kazakh]
10. Orazbaev A.M., 1970. Poselenie Chaglinka (Shagaly) [Settlement of Chaglinka (Chagali)]. Nekotorye formy i tipy zhilishch // Po sledam drevnikh kultur Kazakhstana. Alma-Ata. s. 67-83. [in Russian]
11. Shipova E.N., 1976. Slovar tiurkizmov v russkom iazyke [Dictionary of Turkisms in Russian]. Alma-Ata: Nauka. 444 s. [in Russian]

Артыкбаев Ж. О.¹, *Макеев М.С.², Куттыбай М.М.²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

²Государственный историко-культурный музей-заповедник «Ботай»
Саумалколь, Казахстан

*e-mail: mara_25_90@mail.ru

ЖИЛИЩЕ ДРЕВНИХ БОТАЙЦЕВ – КАЗАХСКАЯ ШОШАЛА: ВИДЫ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ГЕНЕЗИС И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Аннотация. В статье представлено сравнительное исследование жилища ботайской культуры, изучаемой с 1980 года, и казахской шошала, которая в настоящее время сохраняется в казахской степи. Казахская шошала и ботайское жилище схожи. Казахская шошала является свидетельством того, что ботайское жилище могло быть прообразом казахской юрты. В ходе исследований установлено, что шошала сыграла особую роль в генезисе жилья в Евразийской долине. Есть научное основание говорить о том, что казахская шошала – это древние ботайские жилища, сохранившиеся на протяжении веков. Жилища ботайцев стали основным объектом исследования многих учёных с момента открытия Ботайского поселения в 1980 году. Ботайская культура славится своими шестикрылыми жилищами. Поскольку первоначальное ботайское жилище до наших дней не сохранилось, было проведено множество экспериментов воссоздания ботайского жилища. В статье представлены обширные сведения о ботайской культуре и ботайских жилищах, этимологии слова «шошала», а также Ботайском научно-экспериментальном жилищном комплексе, история которого насчитывает несколько тысячелетий.

Ключевые слова: Ботай, археология, жилище, энеолит, шошала

Для цитирования: Артықбаев Ж. О., Макеев М. С., Құттыбай М. М. Жилище древних ботайцев - казахская шошала: виды, деятельность, генезис и современное состояние // Мәдени Мұра. 2024. №1 (104). 17-32 с. (Каз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.02>

Artykbayev Zh.O.¹, *Makeev M.S.², Kuttybay M.M.²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

²State Historical and Cultural Museum-Reserve "Botai"
Saumalkol, Kazakhstan

*e-mail: mara_25_90@mail.ru

ANCIENT BOTAI DWELLING IS KAZAKH SHOSHALA: TYPES, FUNCTION, GENESIS AND CURRENT STATE

Abstract. The article presents a comparative study of the dwelling of the Botai culture, studied since 1980, and the Kazakh shoshala, which is currently preserved in the Kazakh steppe. The Kazakh shoshala and the Botai dwelling are similar. The Kazakh shoshala is evidence that the Botai dwelling could be a prototype of the Kazakh yurt. During the research, it was found that shoshala played a special role in the genesis of housing in the Eurasian Valley. There is a scientific basis to say that the Kazakh shoshala is an ancient Botai dwelling that has been preserved for centuries. The dwellings of the Botai people have become the main object of research for many scientists since the opening of the Botai settlement in 1980. The Botai culture is famous for its six-winged dwellings. Since the original Botai dwelling has not been preserved to this day, many experiments have been conducted to recreate the Botai dwelling. The article presents extensive information about the Botai culture and Botai dwellings, the etymology of the word "shoshala", as well as the Botai scientific and experimental housing complex, the history of which dates back several millennia.

Key words: Botai, archeology, housing, eneolithic, shoshala.

For citation: Artykbayev Zh. O., Makeev M. S., Kuttybay M. M. Ancient Botai Dwelling Kazakh Shoshala: types, function, genesis and current state // Madeni mura. 2024. №1 (104). 17- 32 p. (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.02>

Авторлар туралы мәлімет:

1. **Артықбаев Ж.О.**, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

ORCID: 0000000150209361

Scopus ID: 57192662156

2. **Макеев М.С.**, магистр, «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының ғылыми қызметкері, СҚО, Айыртау ауданы, Саумалкөл, Қазақстан.

3. **Құттыбай М.М.**, магистр, «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының ғылыми қызметкері, СҚО, Айыртау ауданы, Саумалкөл, Қазақстан

Сведения об авторах:

1. **Артыкбаев Ж.О.**, доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

ORCID: 0000000150209361

Scopus ID: 57192662156

2. **Макеев М.С.**, магистр, научный сотрудник государственного историко-культурного музея-заповедника «Ботай», СКО, Айртауский район, Саумалколь, Казахстан.

3. **Куттыбай М.М.**, магистр, научный сотрудник государственного историко-культурного музея-заповедника «Ботай», СКО, Айртауский район, Саумалколь, Казахстан.

Information about the authors:

1. **Artykbaev Zh.O.**, Doctor of Historical Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

ORCID: 0000000150209361

Scopus ID: 57192662156

2. **Makeev M.S.**, Master, researcher at the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Botai", North Kazakhstan region, Airtau district, Saumalkol, Kazakhstan.

3. **Kuttybay M.M.**, Master, researcher at the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Botai", North Kazakhstan region, Airtau district, Saumalkol, Kazakhstan.